

سبک زندگی قرآنی و فضای مجازی

تاریخ دریافت مقاله: مرداد ۱۳۹۹

تاریخ پذیرش مقاله: شهریور ۱۳۹۹

یوسف مظفری، سهیلا کوشایی

^۱ دانشجوی کارشناسی ارشد، حقوق، گرایش حقوق بین الملل، دانشکده علوم انسانی، دانشگاه پیام نور واحد تهران جنوب، تهران، ایران
^۲ استادیار، گروه حقوق، دانشکده علوم انسانی، دانشگاه پیام نور واحد تهران جنوب، تهران، ایران

نویسنده مسئول:

یوسف مظفری

چکیده

محیط همواره یکی از مهم ترین ابعاد موثر در تربیت به طور مستقیم در فرایند تربیت دخالت داشته است. نقش سازنده و یا مغرب محیط تربیتی و راهکارهای بهبود و ارتقای سطح اثربخشی آن در تربیت باید مورد توجه مردمیان و والدین باشد تا بتوان ضمن آن به نتایج تربیتی مثبت دست یافت. این مسئله در فرهنگ دینی اسلام نیز به طور قابل توجهی مورد عنایت قرار دارد. امروزه با توجه به گسترش سریع محیط های مجازی از قبیل اینترنت، گوشی های همراه، شبکه های اجتماعی و ... محیط تربیتی جدیدی به نام فضای مجازی به وجود آمده که به طور قابل ملاحظه ای افراد مختلف به ویژه کودکان و نوجوانان را با خود مرتبط کرده و تاثیرات مستقیم و غیر مستقیم بسیاری در تربیت مخاطبان خواهد گذاشت. این نوشتار سبک زندگی قرآنی را با تأکید بر فضای مجازی مورد توجه قرار داده است. از جمله ویژگی های چالش برانگیز تربیت در فضای مجازی می توان به خاستگاه غربی داشتن آن، نامحدود بودن و غیر قابل کنترل بودن، تضاد فرهنگ ها در فضای مجازی، در خطر بودن حریم خصوصی کاربران، تشخیص ناپذیری هویت، جرایم علیه عفت و اخلاق عمومی، سرمایه گذاری دشمن در جبهه فضای مجازی و جنگ نرم، آثار سوء فضای مجازی بر اخلاق کاربران و ... اشاره کرد. همچنین فرهنگ سازی استفاده بهینه و درست از امکانات فضای مجازی، آشنا کردن متولیان تربیت با خطرات فضای مجازی، تولید و توسعه تولیدات فرهنگی مناسب با دین در فضای مجازی، نظارت و همراهی با فرزندان در استفاده از فضای مجازی، جایگزینی فرهنگی، تقویت عقاید، بصیرت بخشی و آگاهی دادن به کاربران و ... از جمله راهکارهایی است که بررسی آیات قرآن کریم و سیره رضوی ما را بدان رهنمایی می کند.

کلمات کلیدی: سبک زندگی قرآنی، محیط تربیتی، فضای مجازی، تربیت دینی.

مقدمه

دنیای رسانه‌ای جهان اموزی موضوع تربیت فرزندان را به شدت تحت تأثیر خود قرار داده و نگرانی‌های بسیاری برای خانواده‌های جامعه اسلامی پدید آورده است. گسترش رسانه‌های دیجیتال و فضاهای مجازی بدون فرهنگ سازی و آمادگی ذهنی قبلی تا حدودی در فرهنگ جامعه اسلامی تاثیر گذار بوده و امروزه به یکی از دغدغه‌های بزرگ خانواده‌ها و مجتمع فرهنگی دلسوز تبدیل شده است. امروزه ویگاه‌ها و بلاگها، اتاق‌های گپ و تالارهای گفت و گو، شبکه‌های اجتماعی و دوست‌یابی، پست الکترونیکی و موبایل‌ها که پیامک و بلوتوث دریافت یا ارسال می‌کنند از جمله مهم ترین محیط‌های مجازی محسوب می‌شوند که آسیب‌ها و امور غیر اخلاقی بسیاری را سبب می‌شوند. شبکه‌های اجتماعی و دوست‌یابی امروزه به طور گسترده‌ای مورد استقبال کاربران اینترنت و وب قرار گرفته‌اند. شبکه‌های اجتماعی همچون اتاق‌های گپ و تالارهای گفت و گو امکان تعامل گسترده افراد با یکدیگر را فراهم می‌کنند، علاوه بر این که افراد در این شبکه‌ها از ابزار ارتباطی دیگری نیز برخوردارند. بازی‌های رایانه‌ای و برش میز به عنوان سرگرم کننده ترین بخش فضای مجازی می‌تواند یکی از تهدیدهای دنیای رسانه‌ای امروز باشد. به ویژه بازی‌های تعاملی و به طور خاص، بازی‌های تعاملی بر خط که کاربران علاوه بر این که با افراد بسیاری مواجه می‌شوند، از آزادی عمل بیشتری برای حرکت و تعامل با دیگران و رایانه برخوردارند.

فضای مجازی و رسانه‌های دیجیتال امروزی، از ظرفیت‌های گسترده‌ای برخوردار است که ضرورت وجود راهکارهای تربیتی را تقویت می‌کند. فضای مجازی محیط‌بی مرزی است که فقدان نکات تربیتی در کنار آن و بی توجهی به امر تربیت فرزندان، به ویژه تربیت دینی و اخلاقی آنان می‌تواند بحران‌های عدیده‌ای به وجود آورد و باعث تشدید تضادهای اجتماعی شود. فناوری‌های اطلاعاتی به دلیل نفوذ در ابعاد مختلف، سبک زندگی جامعه را تحت تأثیر قرار داده، الگوی اوقات فراغت را به ویژه در رده‌های پایین تر سنبی متحول کرده، و راه‌های دسترسی به اطلاعات و دانش را جایه‌جا کرده‌اند (ابراهیم آبادی، ۱۳۹۰: ۱۰۷).

هجمه‌های انحرافات تربیتی و اخلاقی این مطلب را همواره در اذهان فعالان عرصه تربیت مهم جلوه می‌دهد که باید هر چه سریع‌تر راهکارهای مهم مقابله با انحرافات احتمالی فضای مجازی و رسانه‌ای، ارائه و عملیاتی شود تا تربیت همچنان در محیط حقیقی خانه و مدرسه و اجتماع و مناسب با فرهنگ اسلامی فرزندان این مرز و بوم صورت گیرد، نه این که کودکان و نوجوانان جامعه اسلامی تحت فشارهای شدید و بمباران نظام رسانه‌ای و فضای مجازی غربی تربیت شوند.

۱- مشکلات و آسیب‌های ناشی از استفاده از فضای مجازی در خانواده

۱-۱- مشکلات اعتقادی معرفتی (وارد کردن شباهات در دین یا تمسخر و استهzaء بزرگان دینی و ...). دشمنان اسلام با ایجاد سردرگمی و بحران معرفتی اخلاقی در جوانان و القای فرهنگ و عقاید بیگانه بر ایشان در فضای مجازی و شبکه‌های اجتماعی، جنگ نرم به راه اندخته‌اند.

۱-۲- مشکلات روحی (ناراحتی و افسردگی، تشوش و اضطراب، عدم اطمینان و آرامش و ...). در عصر حاضر با نفوذ زیاد اینترنت و فضای مجازی به زندگی و هجوم اخبار و اطلاعات، ممکن است افراد دچار اضطراب شوند؛ چون بسیاری از مطالبی که در این فضا منتشر می‌شود، با بزرگ نمایی مشکلات، آن‌ها را همیشگی و حل نشدنی جلوه می‌دهد؛ برای نمونه اخبار زلزله، خشکسالی و بحران‌بی‌آبی، مشکلات اقتصادی، مشکلات جوانان همچون بیکاری و افزایش سن ازدواج به موجب پدید آمدن مشکلات روحی و نالمیدی می‌شود.

۱-۳- مشکلات رفتاری در خانواده و جامعه

حفظ بنیان خانواده در گرو پاییندی به اخلاق است و اخلاق نیز وابسته به ایمان است. فرد بی‌ایمان به دلیل تسلیم شدن در برابر خواسته‌های نفسانی، گرفتار مفاسد اخلاقی می‌شود.

فضای مجازی، دسترسی به اعمال غیراخلاقی و خلاف شرع را میسر می‌کنند؛ برای نمونه، ممکن است افراد متأهل، در فضای مجازی به اعمال غیراخلاقی نظیر ارتباط با نامحرم روی بیاورند. می‌توان گفت نداشتن صداقت با همسر و بی‌ایمانی، عامل چنین رفتاری است. ارتباط نامشروع افراد مجرد با یکدیگر و حتی اعمال غیراخلاقی دیگر چون همجنس گرایی نیز نشانه بی‌صداقتی در ایمان است.

بسیاری از مطالب فاسد با استفاده از ترفندهای تبلیغاتی مانند جوک‌های مستهجن به صورت هدفمند در فضاهای مجازی، سایت‌ها و شبکه‌های اجتماعی منتشر می‌شود. بدین ترتیب، فحشا و فساد در خانواده رواج می‌یابد و درنهایت بنیاد خانواده فرومی‌پاشد و سلامت و امنیت اخلاقی و روانی جامعه به خطر می‌افتد. همچنین، بسیاری از سودجویان با برانگیختن حس

کنجدکاوی افراد. افزون بر طالبان این پیام‌ها. اشاره عمومی را نیز در معرض این مطالب مخرب قرار می‌دهند و چون تعداد زیادی از مردم، به ویژه نسل جوان، در این شبکه‌ها فعالیت می‌کنند با دست کم مخاطب آن به شمار می‌روند، این موضوع نقش مهوسی در انحراف آنان دارد. استفاده ناگاهانه از فضای مجازی و به عبارتی، نداشتن سواد کاربری فضای مجازی، موجب بروز مشکلات دیگری چون تجسس در امور دیگران، غیبت، تهمت و حرمت شکنی، سوء ظن و اشاعه فحشا در جامعه می‌شود. یکی از مشکلاتی که امروزه با ورود فضای مجازی به زندگی انسان پدیدار شده، انتقام و کینه توzi است؛ برای مثال ممکن است افراد برای انتقام جویی از فردی که در حق ایشان اشتباهی مرتکب شده است، عکس‌های خانوادگی او را منتشر کنند و از این راه، حرمت خانواده را نیز بشکنند.

فضای مجازی با جذابیت‌های گوناگون، افراد را به خود جلب می‌کند، موجب غفلت آن‌ها از یکدیگر می‌شود و در ارتباطات آنان با یکدیگر اختلال ایجاد می‌کند. به بیانی دیگر، انزواجی فردی و قطع شدن ارتباط کلامی، از مشکلات اساسی در استفاده نادرست از فضای مجازی است. دشمنان اسلام و منافقان با ترویج سبک زندگی غربی در فضای مجازی می‌کوشند ارتباط کاربران را با ارحام و حتی پدر و مادر قطع کنند.

افرادی که اعتماد به نفسشان ضعیف است و کرامت انسانی خود را نادیده گرفته‌اند، به ظاهر در شبکه‌های اجتماعی اقدام می‌کنند و با خودنمایی و به اشتراک گذاشتن تصاویری از زندگی شخصی مانند خانه، خودرو و ... سعی می‌کنند توجه دیگران را جلب کنند. یکی دیگر از ویژگی‌های این افراد، هدف نداشتن در زندگی است؛ به همین دلیل نیز مدت زیادی از وقت خود را در فضای مجازی سپری می‌کنند (اعتیاد به فضای مجازی). کسانی که عزت نفس ضعیفی دارند، در گفتار خود، ادب و متنانت را رعایت نمی‌کنند و در صفحات مجازی با به کار بردن کلمات رکیک و توهین به دیگران، خواری و ذلت خود را به نمایش می‌گذارند.

۲. راهکارهای اخلاقی قرآن و بازخورد آن در ارتقای استفاده از فضای مجازی در خانواده

با توجه به اهمیت نقش قرآن در برآوردن نیازهای روز، در این بخش قصد داریم با تکیه به روش شهید صدر به بررسی بخشی از راهکارهای اخلاقی در ارتقای سسواد استفاده از فضای مجازی در خانواده بپردازیم. بدین منظور با بهره‌گیری از آیات قرآن، راهکارهایی برای رفع بخشی از مشکلات ناشی از فضای مجازی ارائه می‌کیم.

۱-۱- نقش ایمان و اعتقاد واقعی (صدقت در ایمان) در برابر آسیب‌های فضای مجازی (مانند بحران‌های معرفتی) پیامدهای ضعف ایمان و بی صدقتی در دینداری، به اجتماع کشیده می‌شود و موجب فساد شخص و حتی جامعه می‌گردد. بنابراین، بی ایمانی به خدا و قرآن در فضای مجازی، به فسادهایی چون بحران‌های معرفتی منجر می‌شود. صدقت و ایمان رابطه تنگاتنگی با یکدیگر دارند؛ به گونه‌ای که هرگاه صدقت نباشد ایمان نیز وجود ندارد. خداوند متعال در برخی از آیات قرآن، هرگاه صدق و راستی را از افرادی نفی کرده، بی ایمانی آنان را نیز تصریح کرده است؛ برای مثال، در آیه «وَكَيْفَ يُحَكِّمُونَكَ وَعِنْدَهُمُ التَّوْرَةُ فِيهَا حُكْمُ اللَّهِ ثُمَّ يَتَوَلَّونَ مِنْ بَعْدِ ذَلِكَ وَمَا أُولَئِكَ بِالْمُؤْمِنِينَ» (مائده، ۴۳)، بی صدقتی یهود را درباره تورات مذمت کرده و آن را با ایمان نداشتن آنان مرتبط می‌داند. در تورات حکم خدا درباره زنای محضنه آمده بود؛ اما قصد آنان از مراجعته به پیامبر(ص) این بود که اگر پیامبر(ص) در این باره حکم جدیدی داد، ضمن نجات دادن افراد خود از حکم سنگسار، در آینده، به تمسخر ساخت پیامبر(ص) بپردازند و بگویند چگونه قرآن مصدق تورات است، در حالی که احکام متفاوتی دارد و بدین ترتیب، به رد دعوت ایشان به اسلام بپردازند. خداوند متعال نقشه آنان را باطل کرد و با نزول این آیه به بی صدقتی یهود در دینشان و درنتیجه بی ایمانی آنان تصریح فرمود. این آیه نقش صدقت و راستی و ارتباط را آن با ایمان روشن می‌کند و می‌تواند به اعتقادات، محیط خانواده و فضای مجازی نیز تعییم یابد. افزون بر این، توجه به داستان پیامبرانی چون یوسف (ع) و ایمان راستین او و داستان قوم حضرت لوط (ع) و عذاب آنان (به دلیل سرپیچی از اخلاق) نیز در ارتقای سواد فضای مجازی اهمیت دارد.

خداوند متعال در آیه ۱۵ سوره حجرات که یکی از مهم‌ترین آیات در بحث صدقت است، صفات مؤمنان را چنین بیان می‌کند: «إِنَّمَا الْمُؤْمِنُونَ الَّذِينَ آمَنُوا بِاللَّهِ وَرَسُولِهِ ثُمَّ لَمْ يَرْتَأُوا وَجَاهُدُوا بِأَمْوَالِهِمْ وَأَنْفُسِهِمْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ أُولَئِكَ هُمُ الصَّادِقُونَ». طبق آیه، مؤمنان کسانی اند که به خدا و رسول او ایمان دارند و با جان و مالشان در راه خدا جهاد می‌کنند. مجاهده به اموال و انفس؛ یعنی در راه خدا تا آخرین حد توان در انجام تکلیف مالی کوشیدن. خداوند در پایان این آیه می‌فرماید: «اینان راستگویانند». این جمله برایمان مؤمنان، مادام که آن صفات را حفظ کرده باشند، صحه گذاشته و تصدیق می‌کند (رن گ: طباطبایی، ۱۳۷۴، ج ۱۸: ۴۹۳). بنابراین، ایمان واقعی ایمانی است که در عمل نمودار شود، نه اینکه ظاهری باشد و تنها با

زبان به آن اعتراف شود؛ همان گونه که صداقت نیز در سه بعد گفتار، رفتار و اندیشه محقق می‌گردد. پس، این آیه نیز شاهدی بر رابطه ایمان و صداقت است.

کاربران فضای مجازی نباید تحت تأثیر اینترنت و شبکه‌های غیراخلاقی، به ویژه شبکه‌هایی که معاندان با هدف گمراه کردن مسلمانان و تضعیف اعتقادات آنسان پایه گذاری کرده‌اند، قرار گیرند. همچنین، کاربران تا وقتی که درباره عقاید و اصول دینی خود اطلاعات و دانش کافی ندارند نباید به این فضاهای وارد شوند (اقدام فردی).

برنامه ریزان فرهنگی، مبلغان و افراد با ایمان باید از یک سو در برابر شبکه‌های ضد اعتقادی و ضد اخلاقی ایستادگی کنند و با بستن این شبکه‌ها از پیشرفت آن‌ها جلوگیری کنند و از سوی دیگر، برای حفاظت از مبانی اسلام به تشکیل صفحات و کانال‌های دینی و اخلاقی بپردازند؛ زیرا طبق آیه یادشده مؤمنان واقعی کسانی هستند که در راه دین خدا با مال و جانشان کوشش می‌کنند.

۲-۱- نقش ایمان به خدا و توکل بر او در رفع مشکلات روحی روانی در فضای مجازی

با توجه به آیاتی مانند: «وَلَا تَهْنُوا وَلَا تَحْزِنُوا وَإِنَّكُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ» (آل عمران، ۱۳۹) «الَّذِينَ آمَنُوا وَتَطْمَئِنُ قُلُوبُهُمْ بِذِكْرِ اللَّهِ أَلَا بِذِكْرِ اللَّهِ تَطْمَئِنُ الْقُلُوبُ» (رعد، ۲۸)، ایمان حقیقی ناراحتی را از انسان می‌زداید و از هجوم اضطراب به دل جلوگیری می‌کند.

انسان باید هنگام هجوم ناراحتی با انکا به ایمان، خود را از غم رها سازد. افراد باید در رویارویی با جذایت‌های رنگارنگ فضای مجازی، با ایمان به خدا و اعتقاد به او از بروز مشکلاتی چون اضطراب، ناراحتی، تشویش و دلهزه در خانواده جلوگیری کنند و از فواید فضای مجازی بهره گیرند. آیات قرآن‌گویای رابطه ایمان با آرامش روانی و درونی و غلبه بر مشکلات است. یکی از آیات در اهمیت توکل بر خدا، آیه «وَلَلَهِ غَيْبُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَإِلَيْهِ يُرْجَعُ الْأَمْرُ كُلُّهُ فَاغْبُدْهُ وَتَوَكَّلْ عَلَيْهِ وَمَا رَبَّكَ بِعَاقِلٍ عَمَّا تَعْمَلُونَ» (هود، ۱۲۳) است. این آیه در بیان مقام اعتماد و التجا به خدای سبحان و نیز برای دلگرمی و اطمینان قلب پیامبر اکرم(ص) نازل شد؛ به ایشان می‌گوید به کار و وظیفه خویش بپرداز و بدان غیب آسمان‌ها و زمین به دست پروردگارت است. پس، او را عبادت کن و در همه امور، او را وکیل خود قرار ده و بر هیچ سببی از اسباب توکل مکن و خداوند از آنچه می‌کنند غافل نیست (طباطبایی، ۱۳۷۴، ج ۱۱: ۹۶ و ۹۷).

در مشکلات برآمده از فضای مجازی، انسان باید افزون بر تلاش برای رفع مشکلات، به خداوند متعال توکل کند؛ چون توکل به خدا، صداقت در ایمان را بیشتر می‌کند و انگیزه فرد را برای حل مشکلات جامعه می‌افزاید.

۲-۲- نقش تقوا در رفع مشکلات رفتاری در خانواده و جامعه و ارتقای سعاد استفاده از فضای مجازی

خداوند متعال برای رفع مشکلاتی مانند اعمال غیر اخلاقی، تهمت، حرمت شکنی، سوء ظن و... راهکار تقوا را معرفی کرده است. طبق آیه شریفه «يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اتَّقُوا اللَّهَ وَكُونُوا مَعَ الصَّادِقِينَ» (توبه، ۱۱۹)، مفهوم تقوا با صدق هماهنگی دارد. خداوند در آیات ۱۱ تا ۲۶ سوره نور به موضوع «افک» اشاره می‌کند. در شأن نزول آیات آمده که درباره عایشه نازل شده است. داستان آن به طور خلاصه چنین است: فردی از منافقان به نام «عبدالله بن أبي سلول» به همسر پیغمبر، تهمت زنا زد و این شایعه دهان به دهان میان مردم رد و بدل شد تا اینکه به گوش پیامبر رسید. پیامبر (ص) از نادرستی این سخن مطلع بود؛ اما برای تنبیه مسلمانان این آیات نازل شد. خداوند در این آیات از سوره نور، با تکیه بر شأن نزول آن، نکاتی را بیان کرده است. در زیر کارکرد این نکات قرآنی را در فضای مجازی و خانواده بررسی می‌کنیم:

۲-۱- دوری از تهمت زدن با توجه به آیات سوره نور، نخستین کسی که به همسر رسول خدا تهمت زنا زد، از منافقان بود و با این کار سعی داشت به اسلام خدشے وارد کند. این تهمت به دلیل ضعف فرهنگی، در میان مردم انتشار یافت و نقل مجالس شد. خداوند در آیه «إِنَّ الَّذِينَ جَاءُوا بِالْأَفْكَرِ عَصَبَةً مِنْكُمْ لَا تَحْسِنُوهُ شَرًا لَكُمْ بَلْ هُوَ خَيْرٌ لَكُمْ لِكُلِّ أَمْرٍ مِنْهُمْ مَا اكْتَسَبَ مِنَ الْإِثْمِ وَالَّذِي تَوَلَّى كِبِيرًا مِنْهُمْ لَهُ عَذَابٌ أَعْظَمُ» (نور، ۱)، عذاب بزرگی را برای تهمت زندگان و عده داده است. امروزه دسترسی به فضای مجازی بسیار آسان است و کاربران خواسته یا ناخواسته مسائلی از زندگی شخصی خود را به اشتراک می‌گذارند یا اینکه برخی از اطلاعات شخصی افراد با اغراض مختلفی چون آبرویزی به سرقت می‌رود و منتشر می‌شود. گاهی نیز براساس شایعه‌ای، تهمت‌های ناشایستی به اشخاص زده می‌شود. کاربران فضای مجازی با ته تک به تقوا نباید اطلاعات شخصی افراد را در فضای مجازی نشر دهند؛ زیرا این کار نشانه‌ای از بی صداقتی در ایمان است و طبق آیه، نتیجه شری در پی دارد که دامنگیرشان خواهد شد.

همیت این موضوع در قرآن به اندازه‌ای است که خداوند تکرار آن را با بی ایمانی یکسان می‌داند: «يَعْظُمُ اللَّهُ أَنْ تَعُودُوا لِمِنْهُ أَبْدًا إِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ، وَيَبْيَسُ اللَّهُ لَكُمُ الْأَيَاتِ وَاللَّهُ عَلِيمٌ حَكِيمٌ» (نور، ۱۷ و ۱۸). تهمت زندگان بدون هیچ دانش و

آگاهی و حتی بدون هیچ شاهدی به همسر رسول خدا (ص) تهمت زندن. این تهمت برای شخصیت رسول اکرم (ص) و دعوت مردم به اسلام بسیار خطناک بود.

گروهی با مقاصد گوناگون به بزرگان جامعه یا افراد مشهور دیگر تهمت می زندن. برخی نیز برای سرگرمی یا به دلیل ضعف فرهنگی به تهمت زدن به افراد معمولی یا حتی ضعیف می پردازند یا به گونه ای عمل می کنند که زمینه تهمت زدن به این افراد فراهم شود. کاربران با الگو گرفتن از قرآن باید مفهوم تقوا را در فضای مجازی رعایت کنند و از تکرار تهمت حتی به افراد معمولی یا ضعیف نیز خودداری کنند.

۲-۳-۲- پرهیز از سوء ظن

﴿وَلَا إِذْ سَمِعْتُمُوهُ ظُنَّ الْمُؤْمِنُونَ وَالْمُؤْمِنَاتِ بِأَنفُسِهِمْ حَيْرًا وَقَالُوا هَذَا إِفْكَ مُبِينٌ﴾ (نور، ۱۲). خداوند در این آیه مسلمانان را توبیخ کرده است؛ چون وقتی داستان افک را شنیدند، آن را رد نکردند و متهم را برتر از چنین اتهامی ندانستند و گفتند این صرفا افترایی آشکار است (طباطبایی، ۱۳۷۴، ج ۱۵: ۱۳۰).

فراگیری اینترنت و فضای مجازی، فرصتی را برای ارتباطات گوناگون فراهم کرده است؛ برای مثال، افراد با حضور در شبکه های اجتماعی و تشکیل گروه ها یا یکدیگر روابط مجازی برقرار کرده اند. در این گونه رابطه ممکن است کاربران به بهانه های مختلفی چون ته سنت، دچار سوء ظن به یکدیگر شوند. این مسئله پیامدهای ناخوشایندی برای خانواده دارد و باید با خوش بینی، از این امر جلوگیری کرد؛ زیرا خوش بینی فضای خانواده را صمیمی تر و روابط را مستحکم می کند.

۲-۳-۳- دوری از شایعه پراکنی و دامن زدن به شایعات، حتی به طور غیرعمد

﴿إِذْ تَأْقُوْنَ بِالْسِنَتِكُمْ وَتَقُولُونَ بِأَفْوَاهِكُمْ مَا لَيْسَ لَكُمْ بِهِ عِلْمٌ وَتَحْسُسُونَهُ هَيْئَةً وَهُوَ عِنْدَ اللَّهِ عَظِيمٌ﴾ (نور، ۱۵). تلقی قول «به معنای گرفتن و پذیرفتن سخنی است که به انسان القاء می کنند. مقدمشدن «تلقی» به «السنۃ» برای آن است که داستان افک صرفا انتقال سخن از زبانی به زبانی دیگر بود؛ بدون اینکه تدبیر و تحقیقی درباره آن سخن انجام گیرد. بنابراین، عبارت «وَتَقُولُونَ بِأَفْوَاهِكُمْ مَا لَيْسَ لَكُمْ بِهِ عِلْمٌ»، عبارت «إِذْ تَأْقُوْنَ بِالْسِنَتِكُمْ» را تفسیر می کند؛ زیرا «قول» عبارت است از سخن گفتن بدون تحقیق و تبیین قلبی که جز دهان هما ظرف و موطنی ندارد و از فکر و اندیشه و تحقیق سرچشمہ نگرفته است. باید از شایعه پراکنی در فضای مجازی جلوگیری کرد، به ویژه هنگامی که بدون هیچ تحقیق و اطلاعی، عکس، فیلم با نوشته ای در فضای مجازی منتشر می شود؛ چون این عمل موجب ریختن آبروی افراد می گردد. افزون بر این، کاربر نباید هر چه در فضای مجازی و شبکه های اجتماعی دید یا شنید، برای اعضای خانواده یا دیگر گروه ها در فضای مجازی نقل کند. انسان باید عاقل، حکیم و صبور باشد. گاهی تقل مطلبی بدون آگاهی از پیشینه آن، مشکلاتی را در خانواده به وجود می آورد که باعث شک و دودلی در میان اعضای خانواده می شود. حضرت علی (ع) می فرماید:

«هر چه را شنیدی بدون بررسی برای مردم بازگو مکن که همین برای دروغگویی تو کافی است» (نهج البلاغه، نامه ۶۹). این حدیث نیز تأکیدی است بر لزوم تحقیق و تفحص پیش از انتشار اخبار در فضای مجازی (برای جلوگیری از شایعه پراکنی). خداوند در آیه «وَلَا إِذْ سَمِعْتُمُوهُ قُلْتُمْ مَا يَكُونُ لَنَا أَنْ تَنَكَّلْ بِهَذَا سُبْحَانَكَ هَذَا بُهْتَانٌ عَظِيمٌ» (نور، ۱۶)، شنوندگان تهمت را توبیخ کرده است که چرا موقع شنیدن آن «سبحانک» نگفتید. این عبارت که یک جمله معتبره است، ادب قرآن را می رساند؛ چون قرآن هرگاه بخواهد کسی را منزه از عیبی بداند، اول خدا را منزه می کند.

کاربران فضای مجازی با تمسک به تقوا نباید با شنیدن شایعات و اخباری که درصد تهمت زدن به دیگران است، به گسترش آنها بپردازند، بلکه باید با نفی آن تهمت، از دامن زدن به آن خودداری کنند.

۲-۴-۳- پرهیز از اشاعه فحشا و شکستن قبح گناه

«إِنَّ الَّذِينَ يُحِبُّونَ أَنْ تُشْبِعَ الْفَاحِشَةُ فِي الَّذِينَ آمَنُوا لَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ فِي الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ وَاللَّهُ يَعْلَمُ وَأَنْتُمْ لَا تَعْلَمُونَ﴾ (نور، ۱۹). خداوند در این آیه به تهدید تهمت زنندگان پرداخته است؛ چون تهمت از مصاديق فاحشه است و اشاعه آن در میان مؤمنان به این دلیل بود که دشمنان دوست داشتند هر عمل زشت و فاحشه ای در میان مؤمنان شیوع یابد. پس، امکن از فاحشه «مطلق فحشا مانند زنا و افtra و حرمت شکنی است و دوست داشتن اشاعه فحشا و افtra در میان مؤمنان، عذاب الیم را در دنیا و آخرت برای دوست دارنده در پی دارد (طباطبایی، ۱۳۷۴، ج ۱۵: ۱۳۲).

حفظ بنيان خانواده در گرو پاییندی به اخلاق نیز وابسته به ایمان است و فردا بی ایمان به دلیل تسلیم شدن در برابر خواسته های نفسانی دچار مفاسد اخلاقی می گردد. در وضعیت بحرانی که انقلابیون مدینه همه افراد بین امیه (بیش از هزار تن) را از شهر اخراج کردند، امام سجاد(ع)، همسر مروان بن حکم را در کنار خانواده خود پذیرفت و با وجود ظلم و ستم بسیار مروان بر اهل بیت (ع)، از همسر او پذیرایی کرد تا مبادا به او تجاوز شود (قمی، ۱۳۷۵، ج ۲: ۲۶). توجه به سیره عملی

معصومان(ع) که با بخشش و دوری از کینه توزی این گونه از فحشا جلوگیری می کردند، مصدق دیگری برای تأکید بر عدم اشاعه فحشا د. فضای، مجاز است.

فضای مجازی در گسترش موارد فحشا مانند تصاویر، فیلم ها و ترانه های مبتدل قابلیت های زیادی دارد. کاربران برای دوری از این آسیب ها باید از ورود به چنین شبکه هایی بپرهیزند و با راهنمای قراردادن قرآن، از گسترش و اشاعه فحشا و بهتان جلوگیری کنند(اقدام فردی). یکی از مضلالات امروز انتشار فیلم های خصوصی افراد، به ویژه افراد مشهور است و همین سرشناس بودن، زمینه کنجدکاوی برای دیدن فیلم ها و انتشار هرچه بیشتر آنها را فراهم می کند. باید توجه داشت که بسیاری از این تصاویر عمدتاً و بدون آگاهی صاحب آن در فضای مجازی پخش شده که علاوه بر حرمت شکنی و آبرویزی برای صاحب آن، موجب عذاب دنیوی و اخروی برای منتشرکنندگان آن است. همچنین، برخی از کاربران بدون رعایت موارد اعتقادی و اخلاقی، در فضای مجازی فعالیت می کنند؛ برای مثال، گردانندگان شبکه های انحرافی و کانال های ضد اخلاقی که با هدف دوست یابی و ... به معروفی افراد به یکدیگر می پردازند. این مورد نیز مصداقی برای این آیه در فضای مجازی به شمار می رود.
با توجه به اینکه در تفاسیر عمدها تحلیلی کاربردی از داستان انبیاء ارائه نشده است، می توان برای ارائه تبیینی روشن از این داستان ها، با تصویرسازی از آن ها در قالب فیلم، فیلم کوتاه، پویانمایی و ... در فضای مجازی بهره برد و به ارتقای سواد استفاده از فضای مجازی پرداخت. ترویج و انتشار موسیقی های معنوی، محلی و حماسی در فضای مجازی، احساس معنویت، حب وطن و تعلق خاطر به آن را در افراد بیدار می کند و آنان را متوجه هویت خود می سازد (اقداماتی که باید از طرف افرادی که در این زمینه تخصص دارند و مسئولان فرهنگی انجام گیرد).

۲-۳-۵- حفظ ارتباط یا مرتکیان افک و احسان به آنها (یخشش)

«وَلَا يَأْتِي أُولُو الْفَضْلِ مِنْكُمْ وَالسَّعْةُ أَنْ يُؤْتُوا أُولَى الْقُرْبَى وَالْمَسَاكِينَ وَالْمَهَاجِرِينَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَلَيَعْفُوا وَلَيَصْفَحُوا أَلَا تُحِبُّونَ أَنْ عَفَفَ اللَّهُ لَكُمْ وَاللَّهُ يَعْفُو، رَحِيمٌ» (نور، ٢٢).

یکی از مؤمنان تصمیم گرفته بود احسان خود را از کسانی که مرتكب افک شده اند قطع کند. در این آیه، خدای تعالی او را از این عمل نهی کرد و سفارش اکید فرمود که همچنان احسان خود را ادامه دهد (طباطبائی، ۱۳۷۴، ج ۱۵: ۱۳۴). در قرآن عفو و گذشت بر مجازات و تلافی اولویت دارد: «خُذْ الْعَفْوَ وَأْمُرْ بِالْعُرْفِ وَأَعِرِضْ عَنِ الْجَاهِلِينَ» (اعراف، ۱۹۹) و یکی از نزدیک ترین راه های رسیدن به تقوی معرفی شده است: «وَإِنْ طَلَقُوهُنْ مِنْ قَبْلٍ أَنْ تَمْسُوهُنْ وَقَدْ فَرَضْنَا لَهُنْ فَرِيْضَةً فِيْنَصْفِ مَا فَرَضْنَا إِلَّا أَنْ يَعْقُفُونَ أَوْ يَعْقُفُوا النِّيْدِ بِيَدِهِ عَقْدَةَ الْكِتَابِ وَأَنْ تَعْقُفُوا أَقْرَبَ لِلتَّقْوَى وَلَا تَسْنُوا الْفَضْلُ بِيَنْكُمْ إِنَّ اللَّهَ بِمَا تَعْمَلُونَ بَصِيرٌ» (بقره، ۲۳۷). از آیه شریفه «يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِنْ مِنْ أَرْوَاحِكُمْ وَأَوْلَادِكُمْ عَدُوًا لَكُمْ فَاحْذَرُوهُمْ وَإِنْ تَعْقُفُوا وَتَصْفَحُوا وَتَغْفِرُوا فَإِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَّحِيمٌ» (تغابن، ۱۴) چنین برداشت می شود که قرآن سه مرحله برای عفو بیان کرده است: عفو، صفح، غفران. البتته در جای دیگری از قرآن مرتبه ای بالاتر از مغفرت برای عفو ذکر شده و آن جواب بدی را با خوبی دادن است: «اَدْفَعْ بِالْتِي هِيَ أَحْسَنُ السَّيِّئَةَ بَخْشُ أَعْلَمُ بِمَا يَصْفُونَ» (مؤمنون، ۹۶).

چون در فضای مجازی فرصتی فراهم شده که افراد می توانند به اعمال تلافی جویانه اقدام کنند یا به نقد خطای دیگران بپردازنند، می توان با راهنمای قراردادن قرآن، با گذشت از حق خود مهار خوبیش را به دست آورد (تقوا) و بخشش را بر انتقام مقدم کرد؛ با این کار، پیوندهای دوستی پایدار می ماند، روابط خانوادگی استوار می شود و فرد با پوشاندن خطای دیگران، عزت نفس خود را تقویت می کند. با الگو قراردادن پیامبران الهی و همچنین ائمه اطهار و توجه به سیره عملی آنان (چون حضرت ایوب که نماد صبر و استقامت است، امام موسی بن جعفر (ع) ملقب به «کاظم» و داستان رفتار امام سجاد(ع) با همسر مروان بن حکم) نیز می توان از برخی آسیب های ناشی از فضای مجازی به خانواده جلوگیری کرد. تشکیل صفحات مجازی و کanal های اطلاع رسانی با محتوای داستان انبیاء و ائمه و بزرگان دین، یکی دیگر از اقدامات ارزشمند در حیطه افزایش سعادت سانه است.

خداؤند در قرآن برای حریم خصوصی افراد احترام و اهمیت ویژه ای قائل است و می فرماید: «يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اجْتَبُوْا كَثِيرًا مِّنَ الظَّلَّمِ إِنَّ بَعْضَ الظَّلَّمِ إِنَّمَا تَجْسِسُوا وَلَا يَغْتَبْ بَعْضُكُمْ بَعْضًا أَيُّحِبُّ أَخْدُوكُمْ أَنْ يَأْكُلَ لَحْمَ أُخْيِيهِ مُيَتًا فَكَرِهُتُمُوهُ وَاتَّقُوا اللَّهَ إِنَّ اللَّهَ تَوَّابٌ رَّحِيمٌ» (حجرات، ۱۲). خداوند در این آیه پرهیز از تجسس، غیبت و سوء ظن را لازمه ایمان و تقدما معرفی کرده است. کاربرانی که در فضای مجازی به دلایل مختلفی چون کنچکاوی، سرگرمی، انتقام جویی، نفرت، حساسیت و ... به تجسس در امور شخصی دیگران و نقض حریم خصوصی آنان می پردازند، خسارت جبران ناپذیری را به حیثیت، مال و حتی جان آنان وارد می کنند. با عمل به دستورات قرآن می توان از بروز این آسیب جلوگیری کرد. برخی از سایت ها، هکرها و بدافزارها نیز زمینه تجسس و دسترسی به اطلاعات خصوصی افراد را فراهم می کنند. مدیریت فضای مجازی از سوی مسئولان فرهنگی و متخصصان را ای مقابله با این موارد ضرورت دارد.

۶-۳-۲- خویشتن داری

خداؤند متعال در آیه شریفه «وَلَيَسْتُغْفِفِ الَّذِينَ لَا يَجِدُونَ نِكَاحًا حَتَّىٰ يُعْنِيهِمُ اللَّهُ مِنْ فَضْلِهِ وَالَّذِينَ يَبْتَغُونَ الْكِتَابَ مِمَّا مَلَكَتْ أَيْمَانُكُمْ فَكَاتِبُوهُمْ إِنْ عَلِمْتُمْ فِيهِمْ خَيْرًا وَأَنَّهُمْ مِنْ مَالِ اللَّهِ الَّذِي أَتَاكُمْ وَلَا تُكْرِهُوْ فَتَبَيَّنُوا عَرَضَ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَمَنْ يُكْرِهُنَّ فَإِنَّ اللَّهَ مِنْ بَعْدِ إِكْرَاهِهِنَّ غَفُورٌ رَّحِيمٌ» (نور، ۳۳)، از مردان مجردی که به دلیل ناتوانی در پرداخت مهریه و نفقة، موفق نشده اند ازدواج کنند، می خواهد که عفت پیشه کنند.

با توجه به آیه فوق، کاربران مجرد باید خویشتن داری کرده و به تأسی از قرآن، مفهوم تقو را در فضای مجازی رعایت کنند. فیلم های ضد اخلاقی با ترویج زندگی غربی و بی بند و باری، جوانان را بی هویت می سازد و اندیشه خروج از وطن و زندگی بی قید و بند را در آنان تقویت می کند و علاوه بر آن، موجب بیماری های روانی، جسمی و جنسی می شود. عمل به دستورهای قرآن که سلامت جسمی و روانی انسان را تضمین می کند، به ارتقای سواد استفاده از فضای مجازی در خانواده کمک می کند. برنامه ریزی متخصصان و مسئولان فرهنگی برای تشكیل صفحات و کانال هایی مشتمل بر رهنماوهای اخلاقی که رفتار اخلاقی و سیره عملی انبیاء و ائمه (ع) را به طور کاربردی نمودار سازد، اقدام شایسته ای در این زمینه است (فیلم ها، تصاویر، موسیقی و نوشته).

۷-۳-۲- صله رحم در آیه «يَا أَيُّهَا النَّاسُ اتَّقُوا رَبَّكُمُ الَّذِي خَلَقَكُمْ مِنْ نَفْسٍ وَاحِدَةٍ وَخَلَقَ مِنْهَا زَوْجَهَا وَبَثَ مِنْهُمَا رِجَالًا كَثِيرًا وَنِسَاءً وَاتَّقُوا اللَّهَ الَّذِي تَسَاءَلُونَ بِهِ وَالْأَرْخَامَ إِنَّ اللَّهَ كَانَ عَلَيْكُمْ رَقِيبًا» (نساء، ۱)، تقو برابر با رعایت حقوق الهی و ارحم است. صله رحم و ارتباط خویشاوندی یکی از آداب و رسوم زندگی اسلامی است که در قرآن بر آن بسیار تأکید شده است، تا جایی که در آیه «إِنَّ اللَّهَ يَأْمُرُ بِالْعَدْلِ وَالْإِحْسَانِ وَإِيتَاءِ ذِي الْقُرْبَىٰ وَيَنْهَا عَنِ الْفَحْشَاءِ وَالْمُنْكَرِ وَالْبَغْيِ يَعِظُكُمْ لَعَلَّكُمْ تَذَكَّرُونَ» (نحل، ۹۰)، هم تراز با عدالت و احسان و بازدارنده از فحشا و منکر معرفی شده است.

با توجه به تعالیم قرآن در این زمینه، می توان به تشكیل جلسات و مهمانی های خانوادگی پرداخت و از تأثیرات سوء فضای مجازی چون انزوا، گوشه گیری و قطع ارتباط پیشگیری کرد.

۴-۲- نقش عزت نفس در رفع مشکلات تربیتی و ارتقای سواد استفاده از فضای مجازی

عزت در قرآن مخصوص خداوند متعال است و تنها راه کسب عزت، رسیدن به درگاه خدای یگانه است (ایمان) و هر کس خواهان عزت است باید آن را از خدا بخواهد: «مَنْ كَانَ يُرِيدُ الْعِزَّةَ فَإِلَهِ الْعِزَّةِ جَمِيعًا إِلَيْهِ يَصْعَدُ الْكَلْمَ الطَّيِّبُ وَالْعَمَلُ الصَّالِحُ يَرْفَعُهُ وَالَّذِينَ يَمْكُرُونَ السَّيِّئَاتِ لَهُمْ عَذَابٌ شَدِيدٌ وَمَكْرُ أُولَئِكَ هُوَ يَبُورُ» (فاطر، ۱۰). از سوی دیگر، پیامبر و مؤمنان نیز مراثی از عزت را دارند: «يَقُولُونَ لَيْلَنَ رَجَعْنَا إِلَى الْمَدِينَةِ لَيُخْرِجَنَ الْأَغْرَى مِنْهَا الْأَذَلَّ وَلِلَّهِ الْعِزَّةُ وَلِرَسُولِهِ وَلِلْمُؤْمِنِينَ وَلَكُنَ الْمُنَافِقِينَ لَا يَعْلَمُونَ» (منافقون، ۸). خداوند در این آیه بر پیوند عزت و ایمان تأکید کرده است و می گوید انسان تا وقتی که ایمان دارد، عزت هم دارد. «عزت نفس، مانع می شود که انسان آگاه خود را ارزان بفروشد. کسی که جایگاه خود را بشناسد، هرگز به پستی و حقارت و طمع و ذلت کشیده نمی شود و گوهر خود را به تمنیات نفسانی و خواهش های مادی نمی فروشد» (محمدی، ۱۳۸۱: ۲۱۱).

یکی از آثار ایمان، وقت شناسی و نظم است و مؤمن از وقت خود بیشترین استفاده را می کند. همچنین، افرادی که دارای عزت نفس هستند، به رعایت اخلاق در جامعه، خانواده و فضای مجازی پایبندند. وقتی سخن از ادب به میان می آید، نوعی رفتار خاص و سنجیده با افراد پیرامون در نظر می آید. این رفتار از تربیت شایسته نشأت می گیرد و به نحوه سخن گفتن، معاشرت کردن و ... مربوط می شود. ادب نشانه ایمان و وسیله تقرب به خدا و محبویت نزد خالق و خلق است (محمدی، ۱۳۸۱: ۱۷۰-۱۷۸). کرامت نفس موجب می شود افراد روحیه ای والا و گریزان از امور پست و حقیر داشته باشند. بنابراین، با الگو قراردادن قرآن، حفظ کرامت انسانی و عزت نفس، توجه به نقش داستان های قرآنی در تربیت و پیروی از انبیاء الهی که با ایمان راسخ عزت نفس خود را به نمایش گذاشتند، می توان از بروز آسیب هایی چون خودنمایی و خود فروشی، بی ادبی، فحاشی و بی عفتی جلوگیری کرد.

۵-۵- فرهنگ سازی استفاده بهینه و درست از امکانات فضای مجازی

یکی از زمینه های چالش برانگیز تربیت در فضای مجازی، عدم فرهنگ سازی کافی و به موقع برای استفاده صحیح از امکانات فضای مجازی است. اکثر فناوری های مدرن امروزی خاستگاه غربی دارد و متناسب با فرهنگ کشورهای غربی طراحی شده است و بدون هماهنگ سازی با فرهنگ ملی دیگر کشورها و بدون بستر سازی های لازم، وارد کشورها شده و چالش های بسیاری را در تناقضات فرهنگی ایجاد کرده است. نبود فرهنگ استفاده صحیح از فضای مجازی، باعث استفاده های بی رویه، بدون برنامه ریزی و در مواردی باعث سوء استفاده از آن شده است. با وجود این نباید به وضع موجود رضایت داد و همه

مسئولان فرهنگی باید برای بهبود فرهنگ استفاده صحیح از فضای مجازی تلاش کنند، چرا که اگر به وضعیت موجود رضایت دهیم، به فرموده حضرت رضا(ع): «و من رضی شینا کان کمن اُتاه»؛ هر کس از کاری راضی باشد، مانند کسی است که آن را انجام داده باشد. در قبح و گناه آن شریک خواهیم بود. یکی از راهکارهای مهم در زمینه اصلاح محیط تربیتی فضای مجازی فرهنگ سازی است. اگر بتوانیم سطح فرهنگ مخاطبان و کاربران به ویژه کودکان و نوجوانان را در مواجهه با فضای مجازی ارتقا بدهیم، تا حد زیادی در کار تربیت موفق خواهیم بود. اهمیت این امر به اندازه ای است که مقام معظم رهبری درباره فرهنگ سازی تصريح کرده اند که باید ما به دنبال این باشیم فرهنگ زندگی را تبیین و تووین کنیم و به شکل مطلوب اسلام تحقق ببخشیم (رك: آیت الله خامنه‌ای، ۱۳۹۱، سخنرانی در جمع مردم خراسان شمالی، www.Khamenei.ir).^{۹۴/۱۰/۲۵}

یکی از راه‌های فرهنگ سازی در این زمینه، توجه به تعقل و تفکر و عقلانیت است که در نظام تربیتی اسلام عقل و پرورش عقلی از اهمیت ویژه ای برخوردار است. آیات قرآن با تعبیر گوناگونی از این بعد ارزشمند سخن می‌گوید. قرآن با واژه «اولو الالباب» در موارد بسیاری از خردمندان ستابیش کرده است. «الباب» جمع «لب» به معنی مغز است. این تعبیر ابتکاری قرآن مبین این نکته است که ارزش واقعی انسان به عقل اوست و کسی که عقل ندارد قشر و پوستهای پوچ و بی ارزش است (رحمیان رهبر، ۱۳۸۶: ۷۱) و به فرموده علامه طباطبائی مراد از عقل در کلام خدای تعالی آن ادراکی است که با سلامت فطرت برای انسان دست دهد (طباطبائی، ۱۳۷۴: ۲۴۹-۲۵۰). امام رضا(ع) در این زمینه می‌فرمایند: «أفضل العقل معرفة الإنسان بنفسه»؛ بر ترین خردورزی، خودشناسی انسان است (حلوانی، ۱۴۰۸ق: ۴۴). اگر انسان حقیقت انسانیت خودش را بفهمد و بداند که به چه منظور به این دنیا آمده است و چه آینده ای را در پیش دارد، همیشه تلاش خواهد نمود تا مسیر الهی را طی کند و هیچ گاه از قوانین الهی تخطی نکند. همچنین در سخن گهربار دیگری فرموده اند: «ما هلک امرؤ عرف قدره»؛ هر که قدر خویش بشناسد، نابود نخواهد شد (ابن بابویه، ۱۳۷۸ق، ج ۲: ۵۴). بنابراین یکی از راهکارهای مهم و کارآمدی که می‌توان در عرصه فرهنگ سازی استفاده از فضای مجازی استفاده کرد، توجه دادن به ابعاد معنوی و حکمت خلق انسانی است و این که انسان به دلیل عقلانیت و تفکر، هیچ گاه نباید از حریم قوانین الهی خارج شود. همچنین باید همیشه بر زشت شمردن گناه و خارج شدن از حدود الهی تاکید کرد، چرا که به فرموده حضرت علی(ع) «استباح الشر يحدو إلى تجنبه»؛ زشت شمردن کار زشت انسان را به دوری گزیدن از آن بر می‌انگیزد (تمیمی آمدی، ۱۴۱۰ق: ۷۵).

اینترنت در جامعه ما هنوز به دلیل تأخیر فرهنگی و نبود سعاد کافی اینترنتی میان کاربران، کارکردهای اصلی و مهم خود را به دست نیاورده است. فرهنگ سازی استفاده بهینه از فضای مجازی به نوعی همان ایجاد حسن مسئولیت پذیری بابت انتخاب گزینه‌های سالم به هنگام استفاده از اینترنت است. به عبارتی کودکان یاد می‌گیرند در برابر مسائل مختلفی که ممکن است در فضای سایبر تجربه کنند گزینه‌های شایسته ای داشته باشند.

۶- نظارت و همراهی با فرزندان در استفاده از فضای مجازی

خطرهای و آسیب‌های اینترنت که همه کاربران در معرض آن قرار دارند، برای کودکان و نوجوانان خطیر مضاعف محسوب می‌شود، چرا که شرایط سنتی، امکان مواجهه درست با این خطر را برای آنها مشکل تر می‌کند. قرار گرفتن در معرض محتوای هرزو نگارانه تنها یکی از این خطاهاست. در مقابله با این چالش، یکی از راهکارهای کارآمد، نظارت و همراهی والدین با فرزندان در استفاده از فضای مجازی است. بدیهی است که اگر خود کنترلی از سوی فرزندان و نظارت از سوی والدین نباشد امکان فساد و تباہی فراهم می‌شود. حضرت رضا(ع) در این باره می‌فرمایند:

اذا فعل الناس هذه الأشياء و ارتكب كل إنسان ما يشتهي و بهواه من غير مراقبة لأحد كان في ذلك فساد الخلق أجمعين، زمانی که مردمان به کارهای ممنوع دست زدند. و هر کس هر چه دلش خواست عمل کرد، بدون آن که کسی نظارت کند (در این صورت مردم همگی به فساد و تباہی دچار می‌شوند (حکیمی، ۱۳۸۰: ج ۲: ۶۴۷).

سیره حضرت رضا(ع) نیز نمایانگر این مطلب است که ایشان همواره به شکل‌های گوناگون همچون نامه و پیام‌های شفاهی از دور بر وضعیت فرزندش حضرت جواد(ع) نظارت می‌کردند و راهنمایی‌های لازم را به ایشان ارائه می‌دادند. چنان که پیش از رفتن به خراسان درباره فرزندانش آن چه شایسته بود، سفارش فرمودند (حرعامی، ۱۴۰۹ق: ج ۹: ۴۶۳).

بررسی‌ها در سیره رضوی نشان میدهد که نظارت خود یکی از راه‌های تربیت است و باید بدان اهتمام گماشت. درباره فضای مجازی نیز یکی از راهکارهای جلوگیری از آسیب‌های محیط ناسالم مجازی، نظارت و همراهی والدین است. به نظر می‌رسد از نقش چشمگیری که نهاد خانواده می‌تواند در این بین ایفا کند، غفلت شده است. خانواده‌ها می‌توانند نقش زیادی در نظارت بر استفاده فرزندان شان از اینترنت داشته باشند و از گرفتار شدن آنها در آسیب‌های اینترنتی از جمله هرزو نگاری جلوگیری کنند (نوربخش و مولایی، ۱۳۹۰: ۱۳۳). البته چنان که قبل نیز بیان شد، به این منظور باید سواد رسانه ای خانواده

را هم ارتقا بخشدید. سواد رسانه‌ای شامل مجموعه‌ای از چشم انداز هاست که مخاطبان به طور فعالانه برای در معرض رسانه‌ها قرار گرفتن از آن استفاده می‌کنند (پاتر، ۱۳۸۵: ۱۷). از همین منظر می‌توان به نقش خانواده در کنترل استفاده کودکان و نوجوانان از رسانه‌های جدید اشاره کرد. نظارت کافی از سوی خانواده‌ها بر استفاده فرزندان شان از اینترنت وجود ندارد، زیرا تعداد زیادی از والدین از فعالیت‌های اینترنتی و دسترسی فرزندانشان به سایت‌های مخرب بی‌اطلاع‌اند.

۷-ترغیب به استفاده کمتر از فضای مجازی و ایجاد جایگزین

امروزه اینترنت در زندگی اجتماعی، جای دوستان و نزدیکان را گرفته و در حقیقت جایگزین روابط دوستانه و فamilی شده است. افرادی که ساعت‌ها وقت خود را در سایت‌های اینترنتی می‌گذرانند بسیاری از ارزش‌های اجتماعی را زیر پا می‌نهند. چرا که فرد دیگر فعالیتهای اجتماعی خود را کنار می‌گذارد و به فعالیت‌های فردی روی می‌آورد. «نتایج پژوهش شاندرز نشان داد که استفاده زیاد از اینترنت با پیوند ضعیف اجتماعی مرتبط است. بر عکس کاربرانی که از اینترنت کمتر استفاده می‌کنند، به طور قابل ملاحظه‌ای با والدین و دوستانشان ارتباط بیشتری دارند» (صبوری خسروشاهی، ۱۳۸۶: ۱۴). بررسی محققان نشان می‌دهد شاید هیچ گاه کاربران اینترنت از افسردگی و انزوای اجتماعی خود آگاه نباشند و در صورت آگاهی آن را تایید نکنند اما ماهیت کار با اینترنت چنان است که فرد را در خود غرق می‌کند و مانع از ارتباط اجتماعی او با محیط فیزیکی اطراف می‌شود. کودکان و نوجوانانی که بی‌اندازه در فضای مجازی حضور دارند، کمتر تمایل به شرکت در جلسات عمومی و خانوادگی از خود نشان می‌دهند و تنها یکی از ارتباط نداشتند را بر این گونه روابط ترجیح می‌دهند. این مسئله در بلند مدت آثار سوء‌زیادی را به بار خواهد آورد به طوری که شاید کودک یا نوجوان هرگز نتوانند جایگاه اجتماعی مناسبی را برای خود کسب کنند یا هرگز نتوانند از حقوق اجتماعی خود دفاع کنند. حال با توجه به این که محیط تربیتی نقش مهمی در تربیت دارد و یکی از راهکارهای قرآن، هجرت از محیط کفر، به محیط‌های توحیدی است، چنان که می‌فرماید: «و من یهاجر فی سبیل الله یجد فی الأرض ماما کثیرا و عه»؛ و هر که در راه خدا هجرت کند در زمین اقامتمگاه های فراوان و گشایش‌ها خواهد یافت (النساء، ۱۰۰). در برخی موارد لازم است که انسان محیط بد را و به محیط سالم هجرت کند. چنان که در مقام عمل عده‌ای از مومنان در طول تاریخ، از محیط زندگی خارجی خود بیرون آمده و به سوی محیط سالم و دینی هجرت کرده، و برای ادامه زندگی خود و عائله خود، محل امن و مساعدی انتخاب کرده، تا بی‌مانع برای اجرای برنامه الهی و دینی خود موفق باشد. آری محیط تاریک و آلوده بزرگترین مانع از رشد معنوی و پیشرفت روحی انسان است و از این لحاظ هجرت به دارالکفر {اگر مانع از اجرای برنامه‌های الهی و دینی انسان شود} ممنوع و از معاصی کبیره شمرده شده است (مصطفوی، ۱۳۸۰، ج: ۲۴). با این توضیح، به نظر می‌رسد یکی از راهکارهای بهبود محیط تربیتی فرزندان، ترغیب به استفاده کمتر از فضای مجازی و حضور بیشتر در محیط‌های حقیقی و فیزیکی و شرکت در بازی‌های گروهی باشد. حضرت رضا(ع) در توصیه‌ای به حضرت عبدالعظیم(ع) فرمودند: «به دوستان من بگو راه نفوذ شیطان را بر خود بینندن» (مفید، ۱۴۱۴ق: ۲۴۷). حال اگر فضای مجازی به میدانی برای تخریب معنویت گرایی کودکان و نوجوانان و عرصه‌ای برای پیشبرد اهداف شیطانی تبدیل شده است، بهتر است تا حد امکان از حضور بی‌دلیل در فضای مجازی جلو گیری شود تا زمینه‌های لازم برای رفع آسیب‌های فضای مجازی فراهم شود.

از طرفی حضور زیاد در فضای مجازی، کودکان و نوجوانان را با مشکل اجتماعی نشدن و گوشه گیری مواجه می‌کند، در حالی که بررسی سخنان و سیره حضرت رضا(ع) نشان می‌دهد، ایشان هماره به صله رحم و گسترش روابط بین افراد جامعه تاکید داشته‌اند. حضرت رضا(ع) در این باره می‌فرمایند:

ان الله عز و جل أمر بلاته مقرون بها ثلاثة أخرى و أمر باتقاء الله و صلة الرحم فمن لم يصل رحمه لم يتق الله عز و ج، خدای بزرگ به سه کار فرمان داده است که باید با سه کار دیگر همراه باشد و به تقواهی الهی همراه با صله رحم امر فرموده است پس هر کس روابط خانوادگی را رعایت نکند به تقواهی الهی دست نیافرته است (ابن بابویه، ۱۳۶۲، ج: ۱: ۱۵۶).

این روایت و سایر سخنان حضرت در این باره و همچنین بررسی نمونه‌های عینی در سیره حضرت خود به وضوح اهمیت ارتباط با دیگران و اجتماعی بودن را بیان می‌دارد. لذا ترغیب به استفاده کمتر از فضای مجازی و حضور در محافل اجتماعی و خانوادگی خود به عنوان یک راهکار در مقابله با آسیب‌های فضای مجازی مطرح خواهد بود.

نتیجه گیری

۱. سواد استفاده از فضای مجازی بر استفاده از آن تقدیم دارد، در غیر این صورت، فضای مجازی، مشکلات متعددی را ایجاد خواهد کرد.
۲. با توجه به اینکه قرآن، چراغ هدایت و راهنمای الهی انسان در همه زمان‌ها بوده است و در هر عصری برای بشر برنامه‌هایی دارد، اصیل ترین منبع برای ارتقای سواد کاربری فضای مجازی به شمار می‌رود. سخن پیامبر اکرم (ص) مبنی بر لزوم مراجعته به قرآن در هنگام هجوم فتنه‌ها، مؤید این نظر است. در نتیجه، تمسک به ظرفیت‌های اعتقادی دین اسلام، به ویژه قرآن، برای پیشگیری از آسیب‌های خانوادگی و اجتماعی، شایسته و ضروری است.
۳. مشکلات ناشی از ضعف سواد کاربری فضای مجازی در خانواده عبارتند از: ۱. مشکلات اعتقادی معرفتی، همچون وارد کردن شباهات در دین یا تمسخر و استهzaء بزرگان دینی؛ ۲. مشکلات روحی، مانند ناراحتی و افسردگی، تشویش و اضطراب، عدم اطمینان و آرامش؛ ۳. مشکلات رفتاری در خانواده و جامعه، مانند رفتارهای غیر اخلاقی، تجسس در امور دیگران، غیبت، تهمت و حرمت شکنی، سوء ظن، اشاعه فحشا، کینه توزی و انتقام جویی و اعمال مغایر با ادب و تربیت (خدمنامی و خودفروشی، فحاشی و بی‌عفти در کلام و ...).
۴. راهکارهایی که برای ارتقای سواد استفاده از فضای مجازی وجود دارد به دو بخش تقسیم می‌شود: ۱. اقدامات فردی که کاربران فضای مجازی باید انجام دهند، مانند الگو قراردادن آیات قرآن و افزایش ایمان، تقوا و توکل؛ ۲. اقداماتی که مبلغان و مسئولان حوزه آموزش و تربیت باید انجام دهند، مانند تشکیل صفحات و کانال‌های جذابی که محتوای اخلاقی دارند و در آنها از تصاویر مربوط به داستان پیامبران و اولیای الهی در قالب فیلم، پویانمایی و... استفاده شود.
۵. مشکلاتی چون غیبت و تجسس در امور دیگران، تهمت و حرمت شکنی، سوء ظن، فحشا و اشاعه آن، کینه توزی و انتقام جویی و بسیاری آسیب‌های دیگر از پیامدهای استفاده تا آگاهانه از فضای مجازی است. براساس آموزه‌های قرآن، تقوا راهکار اخلاقی رفع این گونه مشکلات به شمار می‌رود. راه‌های افزایش تقوا در فضای مجازی عبارت است از: پرهیز از غیبت و تجسس، اجتناب از شایعه پراکنی، تهمت و سوء ظن، پرهیز از اشاعه فحشا، خودداری از ورود به کانال‌ها و سایت‌های غیراخلاقی و عدم توسعه آن‌ها و توجه به صله رحم، عفو و گذشت و خویشتن داری.
۶. فضای مجازی در گسترش موارد فحشا، مانند تصاویر، فیلم‌ها و ترانه‌های مبتذل، نقش مؤثری دارد. برای حفظ باورها و ارزش‌های اخلاقی باید برنامه ریزان فرهنگی در حوزه آموزش برای این موضوع سرمایه‌گذاری کنند و تدبیری بیندیشند. نظارت بیشتر مسئولان نیز ضرورت دارد. با توجه به اینکه عمدتاً در تفاسیر، تحلیل کاربردی درباره داستان انبیاء صورت نگرفته است، می‌توان با تصویرسازی داستان انبیاء و امامان در قالب فیلم، پویانمایی و... از این داستان‌ها در فضای مجازی بهره برد و به ارتقای سواد استفاده از فضای مجازی پرداخت. ترویج و انتشار موسیقی‌های معنوی، محلی، محلی و حماسی در فضای مجازی، احساس معنویت، عرق محلی و تعلق خاطر به میهن را در افراد بیدار می‌کند، آنان را متوجه هویت خود می‌سازد و موجب کاهش اشاعه فحشا می‌شود. افزون براین، اعضای خانواده و کاربران فضای مجازی باید در فرآیند سواد رسانه دقت و کوشش بیشتری داشته باشند و از ورود به شبکه‌های غیراخلاقی خودداری کنند و با الگوبرداری از قرآن، جلوی گسترش و اشاعه فحشا را بگیرند.

منابع و مراجع

۱. قران کریم (۱۳۸۸)؛ ترجمه محمدمهری فولادوند؛ تهران: جمهوری اسلامی.
۲. ابن فارس، احمد (۱۴۰۴)؛ معجم دقاییس اللげ؛ قم: مکتب الاعلام الاسلامی.
۳. ابن منظور، محمد بن مکرم (بی‌تا)؛ لسان العرب، بیروت: دارالفکر للتباعه و النشر.
۴. افتخاری، اصغر (۱۳۹۴)؛ «مزایا و معایب ورود دین به فضای مجازی»، ماهنامه علمی تخصصی اطلاعات حکمت و معرفت؛ سال ۱۰، ش ۳، از ص ۲۹ تا ۳۲.
۵. پاتر، جیمز (۱۳۸۵)؛ تعریف سواد رسانه‌ای؛ ترجمه لیدا کاووسی، فصلنامه رسانه؛ سال ۱۷، ش ۴، ص ۷ تا ۲۶.

۶. جعفریان بیسیسار، حمید، ناهید خدایاری و لیلا حسن زاده (۱۳۹۵)؛ «آسیب شناسی فضای مجازی و خانواده؛ مجله مطالعات روان شناسی و علوم تربیتی؛ دوره ۲، ش ۴، ص ۱۵ تا ۲۴.
۷. دشتی، محمد؛ (۱۳۷۹)؛ ترجمه نهج البلاغه؛ قم: انتشارات مشرقین؛ چاپ چهارم.
۸. ذکاوی قراگزلو، علیرضا (۱۳۸۳)؛ اسباب النزول؛ تهران: نی.
۹. شهوند پور، راضیه و حمیدرضا سالارکیا (۱۳۹۳)؛ «قرآن و سواد رسانه ای با تأکید بر خبر و خبرنگاری»؛ مجله علوم قرآن و حدیث؛ ش ۵، ص ۵۱ تا ۸۲.
۱۰. صدر، محمد باقر (۱۴۰۹)؛ التفسیر الموضوعي و الفلسفه الاجتماعيه في الما- رسمي؛ بيروت: دارالعالمية.
۱۱. طباطبائی، سید محمد حسین (۱۳۷۴)؛ تفسیر المیزان، ترجمه سید محمد باقر موسوی؛ قم: جامعه مدرسین حوزه علمی قم، دفتر انتشارات اسلامی.
۱۲. فاتحی زاده ، مریم، نجمه بارباز و اعظم پرچم (۱۳۹۵)؛ «مدیریت تعارض های زناشویی با رویکرد حل مسئله از منظر مشاوره خانواده و اسلام؛ قصadaname شورای فرهنگی اجتماعی زنان و خانواده؛ دوره ۱۹، ش ۷۴، ص ۶۷ تا ۹۱.
۱۳. قمی، عباس (۱۳۷۵)؛ دفاتر الجنان؛ تهران: سازمان چاپ و انتشارات وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی.
۱۴. کلینی، محمد بن یعقوب بن اسحاق (۱۴۰۷)؛ الکافی؛ تهران: دارالکتب الإسلامية.
۱۵. محدثی، جواد (۱۳۸۱)، اخلاق معاشرت؛ ج ۳، قم: مؤسسه بوستان کتاب انتشارات دفتر تبلیغات اسلامی).
۱۶. مصطفوی، حسن (۱۴۳۰)؛ التحقیق فی کلمات القرآن الکریم؛ بیروت: دارالکتب العلمیة ، مرکز نشر آثار علامه مصطفوی.
۱۷. موحد علوی، علیرضا (۱۳۹۵)؛ «فضای مجازی، فرصت ها، تهدیدها، چالش ها و پیامدهای پیش رو در مقابله با تهدیدهای نرم»؛ مجله مطالعات عملیات روانی؛ ش ۴۴، ص ۱۵۷ تا ۱۸۲.

تارنما

سایت موسسه حسابرسی و خدمات مدیریت (دایا رهیافت)؛ علی شیرزاد: «انواع سواد از نظر یونسکو»؛ تاریخ بازیابی: ۱۳۹۶/۹/۲۰.